

*Henryk Lelusz, Renata Lasmanowicz
Akademia Rolniczo-Techniczna w Olsztynie*

Analiza bezrobocia w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Słowa kluczowe: faktyczne i potencjalne bezrobocie na wsi, gospodarstwa rolne, badania GUS

1. Wstęp

Problem bezrobocia w ogóle, a w rolnictwie w szczególności, jest zjawiskiem bardzo złożonym. Można je analizować w różnych płaszczyznach, co wiąże się z różnymi sposobami jego definiowania. Istnieje wiele rodzajów bezrobocia:

- **frykcyjne** (istniejące wtedy, gdy część pracowników szuka lepszej pracy, jest zjawiskiem normalnym i występuje w każdym kraju na poziomie 2–5%),
- bezrobocie **strukturalne** (związane jest z przekształceniami strukturalnymi w gospodarce danego kraju),
- **rejestrowane** (osoby zarejestrowane w urzędach pracy),
- **sezonowe** (związane z sezonowością niektórych zajęć),
- **ukryte** w rolnictwie (nie rejestrowane w urzędach pracy, związane z istnieniem w wielu rodzinnych gospodarstwach rolnych ludzi zbędnych z punktu widzenia bilansu siły roboczej) [2].

Do niedawna istniało w Polsce tylko jedno oficjalne źródło informacji o bezrobociu, a mianowicie bieżąca rejestracja w rejonowych urzędach pracy. Od 1992 roku stworzono drugie źródło informacji o bezrobociu, jakim są wyniki badań ankietowych aktywności ekonomicznej ludności przeprowadzane przez Główny Urząd Statystyczny [1]. Niniejszy artykuł oparty jest głównie na badaniach pochodzących z tego źródła.

Celem pracy jest analiza źródeł, przyczyn oraz tendencji zmian bezrobocia ukrytego w rolnictwie polskim. Dotyczy to osób zarówno pracujących, jak i zamieszkujących w gospodarstwach indywidualnych. Analiza oparta jest na badaniach ankietowych, przeprowadzonych w 1996 r. przez Główny Urząd Statystyczny.

Analizując rozmiary ludności zbędnej w gospodarstwach indywidualnych w Polsce na podstawie „Powszechnego spisu rolnego 1996”, należy zdefiniować kilka

podstawowych pojęć, które były podstawą przeprowadzonego spisu. Definicja osób bezrobotnych zalecana przez Międzynarodową Organizację Pracy jest bardzo rygorystyczna i mówi, że osoba bezrobotna nie może wykonywać żadnej pracy, nawet w wymiarze 1 godziny w ciągu tygodnia. Prawo do rejestracji w urzędach pracy i otrzymywania zasiłków dla bezrobotnych mają tylko właściciele i współwłaściciele gospodarstw indywidualnych o powierzchni poniżej 2 ha przeliczeniowych użytków rolnych.

Bezrobotnymi w rolnictwie są osoby, które spełniają jednocześnie trzy poniższe warunki:

- w badanym tygodniu nie pracowały w swoim gospodarstwie rolnym i poza nim,
- w ciągu ostatnich 3 miesięcy poprzedzających dzień spisu aktywnie poszukiwały pracy,
- były gotowe podjąć pracę w ciągu miesiąca [3].

Do bezrobotnych zaliczono również te osoby, które nie poszukiwały pracy, ponieważ miały pracę załatwioną i oczekiwały na jej rozpoczęcie. Stopa bezrobocia jest to stosunek liczby bezrobotnych do liczby ludności aktywnej zawodowo, czyli zbiorowości osób pracujących i bezrobotnych.

Bezrobotnymi są osoby w wieku produkcyjnym mobilnym i niemobilnym. Wiek mobilny zawiera się w przedziale 18–44 lat życia. Natomiast wiek niemobilny wynosi 45–59 lat dla kobiet oraz 45–64 lata dla mężczyzn.

Przedmiotem analizy będą osoby zbędne w indywidualnych gospodarstwach rolnych, korzystające jednak z jego dochodów, mieszkania i innych pożytków. Jako indywidualne gospodarstwo rolne uznaje się areał użytków rolnych przekraczający 1 ha, będący własnością lub znajdujący się w użytkowaniu tej samej osoby fizycznej lub grupy osób.

Specyfika pracy w rolnictwie powoduje, że stosowanie międzynarodowej rygorystycznej definicji bezrobotnego nie daje rzeczywistego obrazu bezrobocia na wsi. Wprowadzono więc dodatkowe dwa kryteria uznawania osób jako bezrobotnych, które pozwalają bardziej obiektywnie określić faktyczny stan bezrobocia w indywidualnych gospodarstwach rolnych.

Obiektywne kryterium nadwyżki pracujących w rolnictwie:

- długość pracy w gospodarstwie rolnym badanej osoby nie przekracza 3 miesięcy,
- przeciętny czas pracy w ciągu dnia nie przekracza 3 godzin.

Subiektywne kryterium nadwyżki pracujących w rolnictwie — jest to opinia użytkownika gospodarstwa rolnego o przydatności członka rodziny do pracy. Całkowicie zbędni członkowie rodziny, czyli potencjalni bezrobotni w ocenie użytkowników gospodarstw byli ci, którzy wykonywali prace w gospodarstwie przez minimum 1 miesiąc w ciągu roku, z których użytkownik mógłby całkowicie zrezygnować bez uszczerbku dla poziomu funkcjonowania gospodarstwa [4].

W pracy dokonano analizy rozmiarów bezrobocia na wsi według trzech kryteriów:

- bezrobotni w rolnictwie według norm międzynarodowych,

- potencjalni bezrobotni według kryterium obiektywnego,
- potencjalni bezrobotni według kryterium subiektywnego.

Dodatkowo rozmiary bezrobocia faktycznego i potencjalnego na wsi zostały przeanalizowane według następujących cech:

- płci,
- wieku,
- poziomu wykształcenia,
- powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie.

2. Analiza bezrobocia faktycznego i potencjalnego na wsi według płci

Wyniki przeprowadzonego w 1996 roku Powszechnego Spisu Rolnego wskazują, że w Polsce było zatrudnionych w rolnictwie o 20 tys. więcej kobiet niż mężczyzn. Udział kobiet i mężczyzn wśród faktycznych bezrobotnych w rolnictwie był dość wyrównany (tab. 1).

Znacznie większe różnice występowały w grupach bezrobotnych potencjalnych. Najlicniejszą grupę (ponad 13%) stanowiły kobiety, które w gospodarstwie nie pracowały dłużej niż 3 miesiące lub których przeciętny czas pracy w ciągu dnia nie przekraczał 3 godzin. Udział bezrobotnych mężczyzn w tej grupie był o ponad 1% niższy.

Mimo wysokiego udziału kobiet potencjalnie bezrobotnych ze względu na relatywnie niskie ich zaangażowanie w pracach rolniczych są one jednak silniej związane z gospodarstwem (ekonomicznie, emocjonalnie, rodzinie) aniżeli mężczyźni. Świadczą o tym opinie właścicieli gospodarstw o ich niezbędności chociażby przebywania w gospodarstwie. Wypełniają one bardzo ważne funkcje rodzinne, które jakkolwiek nie łączą się z bezpośrednią pracą w gospodarstwie rolnym, to jednak, odciążając pozostałych domowników od prac domowych, umożliwiają im większe zaangażowanie w prace bezpośrednio rolnicze.

Tabela 1. Stan i struktura bezrobocia na wsi według płci

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym		Bezrobotni w rolnictwie					
			faktyczni, wg norm międzynarodowych		potencjalni			
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
Ogółem	3836,3	100,0	61,9	1,61	481,4	12,54	322,4	8,40
Mężczyźni	1908,3	100,0	31,0	1,62	228,2	11,96	179,8	9,42
Kobiety	1928,0	100,0	30,9	1,60	253,2	13,13	142,6	7,40

Źródło: Obliczenia własne.

3. Analiza faktycznego i potencjalnego bezrobocia na wsi według wieku

Wśród 3836,3 tys. osób zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym:

- 2804,7 tys. to osoby w wieku produkcyjnym, tj. 73,1%
- 146,9 tys. to osoby w wieku przedprodukcyjnym (od 15 do 17 lat), tj. 3,8%
- 884,7 tys. to osoby w wieku poprodukcyjnym (dla mężczyzn 65 lat i więcej, dla kobiet 60 lat i więcej), tj. 23,1 %.

Poziom bezrobocia wśród osób w wieku produkcyjnym na wsi jest o 36% wyższy w porównaniu do ogółu zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym (tab. 2).

Ponad 2-krotnie wyższy jest także wskaźnik osób zbędnych, szacowany przez właścicieli gospodarstw rolnych. Oznacza to, iż osobom w wieku przedprodukcyjnym, poprodukcyjnym, a nawet w wieku niemobilnym, tj. powyżej 45 roku życia, jest łatwiej znaleźć pracę aniżeli osobom w wieku produkcyjnym i tzw. mobilnym. Jest to zatem sytuacja odwrotna do tej, jaką obserwuje się w ośrodkach miejskich. Wynikać to może ze specyfiki wiejskiego rynku pracy, preferującego zatrudnienie pracowników bardzo młodych lub w tzw. wieku podeszłym. Ta grupa osób nie ma wygórowanych wymagań, jeśli chodzi o warunki pracy i płacy, a przy tym łatwo adaptuje się do zasad gospodarki rynkowej (ludzie bardzo młodzi) albo posiadający długą praktykę w zawodzie.

Tabela 2. Bezrobotni faktyczni i potencjalni według wieku

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym		Bezrobotni w rolnictwie					
			faktyczni, wg norm międzynarodowych		potencjalni			
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
Ogółem w wieku produkcyjnym	2804,7	100,0	61,3	2,19	481,4	17,16	322,4	11,49
W wieku mobilnym	1677,4	100,0	57,6	3,43	320,6	19,11	288,9	17,22
mężczyźni	874,0	100,0	28,3	3,24	143,4	16,41	158,8	18,17
kobiety	803,4	100,0	29,3	3,65	177,2	22,06	130,1	16,19
W wieku niemobilnym	1127,3	100,0	3,7	0,33	160,8	14,26	33,5	2,97
mężczyźni	630,1	100,0	2,4	0,38	84,8	13,46	21,0	3,33
kobiety	497,2	100,0	1,3	0,26	76,0	15,28	12,5	2,51

Źródło: Obliczenia własne.

4. Analiza faktycznego i potencjalnego bezrobocia na wsi według wykształcenia

Najwyższe faktyczne bezrobocie ustalone według norm europejskich wystąpiło w grupie osób posiadających wykształcenie średnie i wyższe (tab. 3). Zjawisko to jest prawie dwukrotnie silniejsze wśród kobiet niż mężczyzn. Oznacza to, że na wsi posiadanie wysokich kwalifikacji nie ułatwia, lecz wprost przeciwnie — utrudnia znalezienie pracy. Nowo tworzone (najczęściej prywatne) instytucje obsługujące wieś i rolnictwo są z reguły słabe ekonomicznie i organizacyjnie i przez to nie kreują nowych miejsc pracy dla wysoko kwalifikowanej kadry. W trosce o efektywność, swoją działalność opierają najczęściej na bardzo nielicznej kadrze zarządzającej oraz stosunkowo nisko wynagradzanych pracownikach o niskich kwalifikacjach. Podobne tendencje występują także wśród osób z wykształceniem zawodowym. Wskaźnik bezrobocia jest tu jednak niższy i dotyczy w podobnym zakresie zarówno kobiet, jak i mężczyzn.

Relatywnie niższe bezrobocie wystąpiło w grupie osób o najniższych kwalifikacjach zawodowych i ogólnych. Osoby te, zdając sobie sprawę ze swych małych szans na znalezienie satysfakcjonującego zajęcia, podejmują się wykonywania wszystkich prac i zawodów, w których wykształcenie nie jest wymagane. Takich prac przy ogólnym zastoju w rozwoju polskiego rolnictwa jest najwięcej.

Tabela 3. Bezrobotni faktyczni i potencjalni według wykształcenia

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym		Bezrobotni w rolnictwie					
			faktyczni, wg norm międzynarodowych		potencjalni			
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
Ogółem	3836,3	100,0	61,9	1,62	481,4	12,54	322,4	8,40
Z wykształceniem wyższym lub średnim	564,2	100,0	20,7	3,67	122,3	21,68	86,1	15,26
mężczyźni	237,1	100,0	6,3	2,66	42,2	17,80	30,4	12,82
kobiety	327,1	100,0	14,4	4,40	80,1	24,49	55,7	17,03
Z wykształceniem zawodowym	1088,6	100,0	28,9	2,65	162,4	14,92	152,6	14,02
mężczyźni	666,7	100,0	17,0	2,55	86,7	14,29	95,0	15,66
kobiety	421,9	100,0	11,9	2,82	75,7	17,94	57,6	13,65
Z wykształceniem podstawowym lub niższym	2243,4	100,0	12,3	0,55	196,7	8,44	83,7	3,73
mężczyźni	1064,4	100,0	7,7	0,72	99,3	9,33	54,4	5,11
kobiety	1179,0	100,0	4,6	0,39	97,4	8,26	29,3	2,49

Źródło: Obliczenia własne.

5. Analiza faktycznego i potencjalnego bezrobocia na wsi według wielkości gospodarstw

Jednym z istotnych czynników zmniejszających poziom bezrobocia na wsi jest zmiana struktury obszarowej gospodarstw. Najbardziej przeludnione są gospodarstwa małe (do 5 ha użytków rolnych). W tych gospodarstwach wskaźniki bezrobocia potencjalnego osiągnęły wartości dwucyfrowe — od 10 do 25% (tab. 4).

W miarę powiększania się obszaru gospodarstw zmniejsza się skala bezrobocia, bez względu na przyjęty wskaźnik jego pomiaru. Do istotniejszych barier ograniczających powiększanie obszaru gospodarstw należą: niska ich dochodowość, zacofanie techniczne oraz stosunkowo niska podaż ziemi m.in. z powodu ograniczonych możliwości znalezienia pracy w pozarolniczych sektorach naszej gospodarki.

Tabela 4. Bezrobotni faktyczni i potencjalni według wielkości gospodarstw

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w rolnictwie indywidualnym		Bezrobotni w rolnictwie						
			faktyczni, wg norm międzynarodowych		potencjalni				
					wg kryterium obiektywnego		wg kryterium subiektywnego		
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	
Ogółem	3836,3	100,0	61,9	1,61	481,4	12,54	322,4	8,40	
Gospodarstwa o powierzchni [ha]:									
1–2	593,1	100,0	21,9	3,69	150,1	25,31	68,7	11,58	
2–5	1143,5	100,0	20,1	1,76	165,1	13,65	115,9	10,14	
5–7	539,6	100,0	5,6	1,04	50,9	9,43	44,7	8,28	
7–10	587,2	100,0	5,6	0,95	47,0	8,00	40,7	6,93	
10–15	529,1	100,0	4,8	0,91	38,1	7,20	31,3	5,92	
15–20	228,9	100,0	2,1	0,92	15,5	6,77	11,8	5,15	
20 ha i więcej	214,9	100,0	1,8	0,84	14,2	6,01	9,2	4,28	

Źródło: Obliczenia własne.

6. Wnioski

1. Bezrobocie na wsi ma swoją specyfikę wynikającą m.in. z rodzinnego charakteru pracy, ograniczonej liczby ofert pracy, trudności w przemieszczaniu się z miejsc zamieszkania do miejsc pracy, określonej mentalności ludności wiejskiej.
2. Niedostateczny rozwój rolnictwa i infrastruktury wiejskiej hamuje procesy lokalizacji nowoczesnych zakładów pracy na wsi. Brak nowoczesnych technik i

technologii wytwarzania na wsi nie rodzi zapotrzebowania na specjalistów o najwyższych kwalifikacjach zawodowych.

3. Istniejące lub nowo powstające firmy bazują przede wszystkim na przestarzałych, pracochłonnych technologiach. Kreują zatem miejsca pracy przede wszystkim dla ludzi, którzy gotowi są sprzedać swoją pracę za niską opłatę. Dotyczy to przede wszystkim osób młodocianych, kobiet, osób nisko wykształconych oraz osób, które przekroczyły 45 rok życia.

Literatura

- [1] Bezrobocie — wyzwanie dla polskiej gospodarki. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1993.
- [2] Czuma Ł. 1992. Wprowadzenie do ekonomii. Białystok: 110–112.
- [3] Padowicz W. 1997. Praca i bezrobocie na wsi — diagnoza. *Rynek Pracy* 5: 45–47.
- [4] Powszechny Spis Rolny 1996. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1997.

Analysis of unemployment in private farms

Key words: actual and potential unemployment in agriculture farms,
Central Statistical Office inquiry

Summary

The paper presents selected problems of unemployment on Polish farms. Specific methods of measuring an unemployment in agriculture were used and their results were analysed. The interpretation of investigation results carried out by Central Statistical Office in 1996 on the unemployment in Polish agricultural farms was also presented and discussed.

*Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Henryk Lelusz
Zakład Rachunkowości
Akademia Rolniczo-Techniczna
ul. M. Oczapowskiego 6
10-745 Olsztyn*